

Prof. dr hab. Bogdan W. Mach
Madalińskiego 67b m. 9
02-549 Warszawa
Tel. 22 6468906
Email: bmach@isppan.waw.pl

Warszawa, 10.12.2014

Recenzja w postępowaniu habilitacyjnym dr Ireny Pańków w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce

I. Ze względu na wieloletnią pracę w tym samym Instytucie PAN, a także ze względu na częściowo podobne zainteresowania, wiele prac naukowych dr Ireny Pańków jest mi znanych od dawna. Na użytek tej recenzji wróciłem do tekstów, które czytałem wcześniej i przeczytałem teksty, których dotąd nie znałem. Zapoznałem się też szczegółowo z jej drogą zawodową, akademicką i dydaktyczną a także z jej aktywności w organizowaniu życia naukowego. W wyniku tego przeglądu doszedłem do wniosku, że w świetle obowiązujących przepisów dr Irena Pańków powinna uzyskać stopień doktora habilitowanego.

II. W mojej opinii dr Irena Pańków jest aktywnym badaczem, który wniósł do dyscypliny nauk o polityce wkład znaczący, oryginalny a zarazem rozwijający tę dyscyplinę w nowych kierunkach. Wkład ten jest najlepiej widoczny w jednotematycznym cyklu pięciu artykułów i opracowań zatytułowanym przez Autorkę „Studium tożsamości politycznej członków elit wczesnego okresu transformacji” i przedstawionym przez nią Komisji jako podstawa ubiegania się o stopień doktora habilitowanego. Przedmiotem tych prac są poglądy, opinie i

działania podejmowane przez polskich parlamentarzystów Sejmu kontraktowego i parlamentarzystów z wczesnych lat 90-tych. Zasadniczym powodem, dla którego cykl ten uznaję za rozwijający naukę o polityce, oryginalny i znaczący wkład badawczy jest to, że dr Irena Pańków spójnie i przekonująco zaprezentowała w nim nowatorskie, moim zdaniem, ujęcie wczesnego etapu transformacji jako procesu rekonfiguracji i redefinicji zasobów mentalnych wyniesionych z państwowego socjalizmu przez te grupy polityków „strony rządowej” i opozycji, które stały się w nowym systemie elitami nowych instytucji i musiały poszukiwać swej nowej tożsamości politycznej w tym samym okresie, w którym musiały podejmować instytucjonalne decyzje o najwyższej wadze dla przyszłości kraju.

Ten zestaw tekstów to solidnie empirycznie podbudowana analiza „mentalnej infrastruktury” polskich elit parlamentarnych podejmujących w warunkach niepewności, a często i przy braku odpowiednich kompetencji, decyzje trudno- lub nieodwracalnie wyznaczające koleje i koleiny polskiej transformacji. Nie jest to czysta deskrypcja, o którą, niestety nietrudno, gdy preferuje się (jak Autorka) jakościowe metody badawcze nauk społecznych. Głębokie, swobodne wywiady z parlamentarzystami, które stanowią empiryczną podstawę analiz nawiązują bezpośrednio i w swej konstrukcji i w empirycznym przebiegu do pojęć teoretycznych, które dla Autorki tworzą przyjętą i zaakceptowaną przez nią siatkę teoretyczną. Ta sama siatka pojawi się w interpretacji wyników przeprowadzonych wywiadów. Jej elementami są takie terminy jak „polityczna tożsamość”, „elita”, „kryzys”, „transformacja”. To one tworzą koncepcyjne i interpretacyjne ramy odniesień dla empirycznych danych dostarczonych przez wywiady z członkami elit (przede wszystkim parlamentarzystami). Autorka przedstawia przy tym jasno swe inspiracje i preferencje teoretyczne, tak że czytelnik nie ma wątpliwości, jak rozumie ona te terminy i jakie tradycje badawcze są jej najbliższe.

Autorka i pośrednio i wprost zaznacza, że je zasadniczym celem jest raczej ujawnienie „mentalnej infrastruktury” leżącej u podstaw opinii i działań parlamentarzystów niż samodzielne rozwijanie teorii tożsamości, elit, kryzysów, czy transformacji we wschodniej Europie. Tym niemniej interakcja empirii i teorii jest u niej wyraźnie widoczna, bardzo charakterystyczna i zasługująca na uznanie. Podstawą tej interakcji nie jest rygorystyczne stosowanie w praktyce szczegółowych zaleceń zwolenników „teorii ugruntowanej”, do której jest Autorce, jak sama podkreśla, blisko – są nią raczej przekonujące próby odnoszenia własnych, wywiedzionych z empirii, klasyfikacji, typologii i opozycji do bliskich Autorce koncepcji teoretycznych i sprawdzania w ten sposób użyteczności i mocy tych teorii oraz możliwych kierunków ich modyfikacji. Takie metodologiczne podejście jest uprawnioną w naukach społecznych formą teoretyzowania. Autorka robi to przekonująco – szczególnie w odniesieniu do teorii tożsamości i jednostkowych i grupowych kryzysów tożsamości.

Zebrane i usystematyzowane przez nią dane stanowią unikalny, koherentny zapis świadomości polskich parlamentarzystów w unikalnym momencie historycznym. W tym sensie wnioski z jej analiz stanowią niezbędny materiał, do którego odwoływać powinni się wszyscy zainteresowani późniejszą ewolucją politycznego przywództwa w Polsce i szerzej przebiegiem polskiej transformacji ku demokracji i rynkowi. W swych późniejszych pracach Autorka raczej tylko incydentalnie zajmowała się szerszą problematyką ewolucji przywództwa w polskim życiu politycznym i próbami interpretacji późniejszych wydarzeń politycznych z perspektywy infrastruktury mentalnej wczesnych elit budujących początki transformacji. Trochę szkoda, że nie zajęła się tym zagadnieniem w sposób bardziej systematyczny, bo jej badania nad świadomością polskich elit z wczesnych lat 90-tych mają duże znaczenie dla zrozumienia, dlaczego „wyszło, jak wyszło” i dla

interpretacji różnego rodzaju „path dependencies” w rozwoju polskiego życia politycznego. Być może Autorka zajmie się tym problemem w przyszłości, a może zrobią to inni korzystający z jej dorobku. W obu przypadkach jej zasługi pozostaną niekwestionowane.

III. Analizy wchodzące w skład cyklu „Studium tożsamości politycznej członków elit wczesnego okresu transformacji” dotyczą pierwszych czterech-pięciu lat polskiej transformacji. Zostały one opublikowane w latach 1992, 1994, 1995, 1998 i 2005. Wykorzystane w nich dane pochodzą z czterech ważnych projektów na temat elit, którymi kierowali uznani polscy specjaliści w zakresie badań nad elitami. W projektach tych badano parlamentarzystów i liderów partii politycznych. W swych analizach danych pochodzących z projektów dr Irena Pańków stosowała jakościowe metody analizy danych – interpretacyjne analizy wywiadów swobodnych i (w o wiele mniejszym zakresie) analizy materiałów prasowych. Poniżej krótkie uwagi szczegółowe o tekstach składających się na cykl. Ich skrótowość jest konsekwencją rozbudowania wyżej sformułowanej ogólnej uwagi pozytywnie oceniającej pracę naukową dr Ireny Pańków.

Pierwszy artykuł „Posłowie Sejmu X Kadencji. Fenomen tożsamości politycznej” zawiera bardzo interesującą analizę unikalnych procesów formowania się tożsamości politycznych posłów Sejmu kontraktowego. Autorka zajmuje się zarówno samoidentyfikacjami posłów (kim jestem) jak i ich identyfikacjami grupowymi. Konstruuje przekonujące typologie i klasyfikacje opisujące polityczne aspekty obu wymiarów i wskazuje na istnienie ważnych różnic w osiowych wymiarach tożsamości posłów obozu postkomunistycznego i obozu Solidarności. Wiele uwagi poświęca dokonującym się w świadomości parlamentarzystów

procesom „zadomowiania się” w polityce i procesom „wyobcowywania się” i „dystansowania się wobec” polityki. Analiza przeprowadzona jest klarownym językiem a systematyczne odniesienia do teorii tożsamości utrzymują ją w rygorze nieczęsto spotykanym w jakościowych analizach typowych dla nauk społecznych. W efekcie otrzymujemy interpretację, która jest głęboko osadzona w polskiej rzeczywistości, ale zarazem umożliwia dalsze teoretyzowanie na temat ogólnych podejść do problematyki tożsamości (a tożsamości politycznej w szczególności). To jednoczesne otwarcie analizy na empirię i na płynące z niej wnioski dla dalszego teoretyzowania rzeczywistości uważam za bardzo pozytywną cechę pisarstwa dr Ireny Pańków.

Podobną, pozytywną ocenę wystawiam czterem pozostałym tekstom: „Dysonans poznawczy polityków okresu transformacji”, „Szkic do portretu zbiorowego elity”, „Tożsamość członków elit politycznych a tradycja solidarnościowa: konfuzja i iluzja” oraz „ Podziały w obozie solidarnościowym: Pluralizm polityczny a polityczna tożsamość” (podstawą tego opracowania są materiały prasowe). W tekście o dysonansie poznawczym za najbardziej interesujące uważam rozróżnienie na „orientację na misję” i „orientację na reprezentację” jako dwa odrębne mechanizmy redukcji „uogólnionego dysonansu poznawczego” cechującego posłów. Trudno mi ocenić, w jakim stosunku to rozróżnienie pozostaje do teorii Festingera, ale ważniejsze jest to, że pozwala ono i lepiej zrozumieć polską rzeczywistość i myśleć o nowych kierunkach w teoretyzowaniu na temat dysonansu poznawczego. W tekście „Szkic do portretu zbiorowego...” znajdujemy cenne ustalenia na temat różnic pomiędzy posłami z roku 1990 i 1993. O ile świadomość wspólnych zadań stojących przed całą elitą polityczną była wyraźnie dostrzegana w roku 1990, o tyle rok 1993 przynosi znaczącą erozję tego typu świadomości i związaną z nią fragmentację procesów kształtowania się tożsamości

politycznych. Szkoda, że Autorka krótko tylko pisze w tekście o możliwych implikacjach tej ważnej różnicy. W tekście „Tożsamość członków elit a tradycja solidarnościowa” Autorka w twórczy sposób wykorzystuje teoretyczne koncepcje kryzysu tożsamości sformułowane przez Eriksona i Giddensa prowadząc analizy „dojrzewania” tożsamości polskich polityków i dochodząc do wniosku, że kryzysy tożsamości cechują ich w sposób trwały i nie mogą być traktowane jako choroba dziecięcego okresu polskiej demokracji. Piąty tekst „Podziały w obozie solidarnościowym. Pluralizm polityczny a polityczna tożsamość” jest analizą (po części analizą przypadków, po części analizą materiałów prasowych) „wojny na górze” i jej efektów dla pluralizacji polskiego życia politycznego i procesów formowania się tożsamości politycznych. Tekst ten jest bardzo dobrym, syntetycznym opracowaniem empirycznym, wyjaśniającym na wielu przykładach, jak do polskiej polityki i polskich tożsamości politycznych wprowadzony został „gen kłótności” (sformułowanie Autorki). Problemy teorii tożsamości są w nim (intencjonalnie) sprowadzone do minimum. Nie uważam tego za wadę tekstu biorąc pod uwagę, że problemy te Autorka poruszyła w innych tekstach.

Teksty te uważam za usystematyzowany, cenny, twórczy i rozwojowy wkład w polską naukę o polityce. Choć prace te w oczywisty dla mnie sposób otwierają nowe kierunki teoretycznego myślenia, to sama Autorka na ogół nie teoretyzuje. Jak sama pisze koncepcje teoretyczne pełnią dla niej przede wszystkim ”rolę konstrukcji pomocniczej wobec konstrukcji wywiedzionych z samego materiału”. Nie jestem pewien, czy z podkreśleniem tej pomocniczej funkcji teorii Autorka nie przesadza i czy rzeczywiście, jak pisze „[M]etoda biograficzna daje respondentom priorytet w tworzeniu obrazu badanej rzeczywistości, a także w proponowaniu wyjaśnień, w teoretyzowaniu...”. Chętnie widziałbym w tym miejscu bardziej aktywne i autonomiczne wykorzystywanie teorii dla generowania hipotez

badawczych. Stanowisko takie jest podyktowane zapewne moim przywiązaniem do ilościowych metod badawczych - nie traktuję go jako zarzutu czynionego Autorce uznając równouprawnienie we współczesnej nauce wszystkich paradygmatów badawczych. Czynię to tym chętniej, że prace dr Ireny Pańków na tle innych zastosowań metod jakościowych w polskich naukach społecznych wyróżniają się klarownością i systematycznością w odwoływaniu się do teorii. Nie ulega dla mnie wątpliwości, że dr Irena Pańków jest nie tylko specjalistką od empirycznych badań jakościowych, ale także ekspertem od teorii tożsamości i teorii elit.

IV. A oto inne uwagi wyjaśniające dlaczego i pozostały dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny dr Ireny Pańków zasługuje na nadanie jej stopnia doktora habilitowanego.

Oprócz problematyki poruszonej we wspomnianym wyżej cyklu publikacji dr Irena Pańków napisała szereg cennych artykułów i rozdziałów w monografiach na takie tematy jak: (1) elity niższych szczebli (sejmiki powiatowe i wojewódzkie), (2) elity związków zawodowych i rola związków zawodowych w transformacji, (3) udział kobiet w polityce, (4) biografie przywódców. Po doktoracie dr Irena Pańków opublikowała w sumie około 50 prac, nie licząc recenzji, z tego kilkanaście anglojęzycznych i szereg po rosyjsku. Wśród publikacji anglojęzycznych są rozdziały w książkach, które są dobrze znane zachodnim badaczom elit w krajach wschodniej Europy. Moja ogólna ocena całokształtu dorobku naukowego jest wysoka – dostrzegam w nim jako całości naukową kompetencję i kreatywność oraz znaczenie dla rozwoju dyscypliny. We wszystkich jej tekstach dominuje teoretycznie umocowane empiryczne zainteresowanie problematyką jednostki

(działacza politycznego) i jej podmiotowości – zawsze też jednostka jest przez nią ujmowana jako silnie usytuowana w kontekście instytucjonalnym.

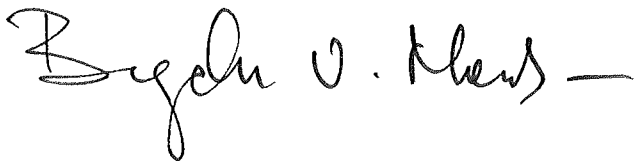
Dr Irena Pańków brała udział w kilkunastu projektach naukowych – jako kierownik przede wszystkim we własnych projektach instytutowych. Nie kierowała dużym grantem, ale ma doświadczenia jako koordynator w dużych projektach międzynarodowych i była uczestnikiem wielu projektów finansowanych w systemie grantowym. Wzięła też udział w około trzydziestu konferencjach – z tego duża większość to konferencje zagraniczne.

Dr Irena Pańków jest zarazem wszechstronnym (a wiem, że i wysoko cenionym) dydaktykiem. Od wielu lat prowadzi w Collegium Civitas zajęcia z przedmiotów „Psychologia polityczna” i „Elity: teoria i badania empiryczne”. Pod jej kierunkiem napisano dziesiątki prac magisterskich. Jej szczególnym osiągnięciem dydaktyczno-organizacyjnym jest Uniwersytet III wieku, który zorganizowała w Collegium Civitas i którym od dawna sprawnie i skutecznie kieruje. W ramach pracy organizacyjnej w nauce dr Irena Pańków była także przez wiele lat zastępcą Dyrektora Instytutu Nauk Politycznych PAN. Od wielu lat jest członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego i Towarzystwa Edukacji Politycznej (jest zarazem jego sekretarzem i skarbnikiem). Jest także członkiem International Political Science Association.

V. W swej pracy naukowej dr Irena Pańków osiągnęła, w mojej opinii, wysoki stopień kompetencji teoretycznej i empirycznej a rezultaty jej badań są znaczącym elementem „korpusu” wiedzy o świadomości polskich elit politycznych. Czyni ją to jednym z dobrze rozpoznawalnych (także za granicą) polskich naukowców w

zakresie badań nad świadomością elit politycznych we wschodniej Europie. Po analizie całego dorobku dr Ireny Pańków uważam, że jest ona aktywnym, znanym w kraju i zagranicą, naukowcem twórczo rozwijającym interesujące ją wątki nauki o polityce. Jest także zasłużonym i cenionym dydaktykiem oraz efektywnym organizatorem życia naukowego. Efekty jej prac układają się w czytelny profil rozwoju naukowego, który jest, w mojej opinii, jednoznacznie identyfikowany z jej nazwiskiem. Konkluzja mojej recenzji brzmi: swoim jednotematycznym cyklem artykułów „Studium tożsamości politycznej członków elit wczesnego okresu transformacji”, pozostałymi osiągnięciami naukowo-badawczymi, oraz swą działalnością dydaktyczną i organizacyjną dr Irena Pańków spełniła wymogi nakładane przez aktualnie obowiązujące przepisy na osoby ubiegające się o stopień doktora habilitowanego .

Bogdan W. Mach

Warszawa, 10.12.2014